

MÁLYUSZ ELEMÉR

1526 előtti okleveleink forrásértéke

A magyarországi középkori forrásanyag mennyisége és sajátos jellege egyaránt elüt valamennyi környező országtól, ami előnyökkel és hátrányokkal jár.

Előny, hogy mennyisége kedvezőbb helyzetet biztosít a magyar kutatónak, mint amilyennel más nemzetek történészei rendelkeznek, ha saját hazájuk múltjával foglalkoznak. Kelet-Európa történetíróira bénítólag hat, hogy itt előbb megszűnt az államok önállósága, mintsem az élőszóbeli ügyintézés felválthatta volna az írásbeli, következésképp az oklevelek száma oly csekély, hogy a társadalom életének még legjelentősebb mozzanatait is legfeljebb csak körvonalazni lehet. Ugyanakkor a nyugat-európai történetírók valósággal eltemeti az oklevelek óriási tömege. Amennyire a messze távolból meg tudjuk ítélni, a XIV—XV. századi francia, olasz vagy német oklevelek száma oly nagy, hogy legfeljebb csak nyomtatásban megjelent részének megismerését tűzheti ki maga elé célul a kutató. Az a nagyobb terület, amelynek múltját a levéltárakban őrzött oklevelek összegyűjtése után remélheti bárki is megismerhetni, legfeljebb egy-egy territórium. A territóriumok sorsának feltárása azonban nem teszi ki az állam történetét. Mind maga az állam, mind pedig a társadalom, amelyen nyugszik, nem egyszerűen mozaikszemek összessége. Belső egység jellemzi életét, amely az ellentétek kiegyensúlyozásával alakítja ki az állam akaratát. Bármily fejlett legyen is a francia területi történetírás, egyáltalán nem teszi feleslegessé annak beható vizsgálatát, hogy a társadalmi tényezők miként bontakoztatták ki a francia királyság elhatározásait.

A magyar történeti forrásanyag mennyiségileg nem több annál, ami egy francia vagy német territórium múltjáról napjainkra fennmaradt. Előnye viszont, hogy oly önálló államnak az életét segít megismerni, amelynek területe, a Kárpát-medence az Adriai tengerig lenyúló részével, jelentősen nagyobb volt, mint az egész Appenini félsziget vagy a mai Franciaország fele, képes volt oly önálló politikát folytatni, hogy szomszédjainak figyelembe kellett venniük állásfoglalását, sőt a gyengébbek közülük kényszerültek alkalmazkodni hozzá, amidőn pedig a török birodalom a Balkán után Közép-Európa meghódítását tűzte ki maga elé célul, helytállásától függött, hogy Kelet és Nyugat küzdelme miként fog végződni. A magyar történetkutató tehát ugyanannyi fáradsággal, amellyel Nyugaton egyetlen territórium múltjában lehet tájékozódni, egy egész állam életét szemé elé idézheti. Gyakorlatilag további előnyt jelent, hogy az oklevelek a kutatók számára könnyen hozzáférhetők, s így egy kérdés vizsgálatánál sem kell ismeretlen fondok lappangásával számolni.

A középkori forrásanyagnak hátránya, hogy rendkívül egyoldalú. Egyrészt hiányzik a csehhez és lengyelhez hasonló Archivum coronae, mivel 1526-ban a magyar államnak nemcsak függetlensége veszett el, hanem levéltára is meg-

semmisült, s így nemcsak adókivetésekről, hanem országgyűlések tartásáról is esetleg csak egyetlen írásos adat emlékezik meg. Másrészt az okleveleket a feudális uralkodó osztály, az egyházi és világi földbirtokosság érdekei hívták életre, és a parasztság, a dolgozó tömegek sorsáról csak közvetve adnak felvilágosítást. Az egyoldalúság jellemzésére legyen szabad egy példát felemlítenünk. A XIV—XV. század fordulójának magyarországi okleveleit tartalmazó Zsigmondkori Oklevéltár szerkesztése közben feltűnt, hogy az 1396. évből észrevehetően kevesebb szöveg maradt fenn, mint akár az előző, akár a következő évekből, ami a kiadásban szereplő — tartalmilag fontosabb — oklevelek számában is visszatükröződik. Amíg ugyanis 1393-ból 516, 1399-ből 593 oklevél szövege volt regisztrálható, a közbeeső éveké pedig így alakult: 1394: 503, 1395: 443, 1397: 554, 1398: 499, addig 1396-ból, noha a gyűjtési és válogatási elvek egyformán érvényesültek, mindössze 372 nyerhetett helyet a kiadványban. A négy-, sőt ötszázon felüli számok között 372 azt jelzi, hogy 1396-ban valami rendkívüli jelenség akadályozhatta az oklevélírást. Könnyű felismerni, hogy Zsigmond királynak nikápolyi hadjárat néven ismert nagy vállalkozása tette szükségtelemmé a szokásos jogi cselekmények írásba foglalását. A hadjáratban részt vett a francia lovagság színe-virága, sok német lovag és természetszerűleg, számra is a legnagyobb tömegben, a legközvetlenebbül érdekelt Magyarország hadereje. A felvonult egész keresztény sereg létszámát H. Delbrück 9—10 000-re, ezen belül a francia kontingenst — ezer lovagot és apródot véve fel, segédszemélyzettel együtt — 2500 főre teszi.¹ Lehet, hogy a számok hiperkritika eredményei, bár nehéz volna Delbrück érvelését cáfolni, kétségtelen azonban, hogy a magyar feudális uralkodó osztály néhány ezer fegyvert fogó tagjának eltávovása az országból önmagában is elég volt, hogy a társadalom életének az a része, amely az oklevelekben tükröződni szokott, veszítsen intenzitásából. A távollevőknek nem volt módjuk a bíróságok előtt pereskedni, nem volt szükségük birtokukat eladni vagy zálogba vetni, nem volt lehetőségük fegyverescikkelt megátmadni szomszédjaik birtokait, az itthon maradtaknak pedig nem nyílt alkalmuk, hogy a királyt felkeresve és szolgálataikra, esetleg képzelt érdemeikre hivatkozva birtokot kérjenek tőle adományul. A panaszok, a perbeli döntések, a vizsgálatok, az adományok hiányában arra sem volt szükség, hogy a bírák, a hatóságok, a kancelláriák okleveleket állítsanak ki.

További egyoldalúsága a magyarországi forrásanyagnak, hogy számszerűen nem érzékelteti a feudális társadalmon belül a polgárság javára mutatkozó eltolódást. Ez a jelenség nem indokolható a városi írásbeliség fejletlenségével. A magyarországi városok éppen úgy feljegyezték protocollumaikban polgáraik jogi ügyleteit, állítottak ezekről ki okleveleket vagy készítették adójegyzékeket, mint máshol Európában, maguknak a városoknak a zöme azonban elpusztult, amidőn Magyarország török uralom alá jutott, s velük együtt levéltáraik is megsemmisültek. Bár az északnyugati és északi határvidék városai elkerülték a pusztulást, az ő forrásanyaguk magában nem képes pótolni mindazt, ami visszavonhatatlanul elveszett.

A magyarországi középkori társadalmi fejlődés vizsgálója kétségtelenül hátrányban van a cseh- vagy lengyelországi kutatókkal szemben, mivel ezek a feltörő új társadalmi osztálynak, a polgárságnak a szerepét gondosan megrajzolhatják, ugyanakkor viszont előnyt jelent számára, hogy a földbirtokosok

¹ Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Berlin. 1923^a. II. köt. 498. l.

életkörülményeit, társadalmi helyzetét, részvételét az államéletben pontosan megismerheti. Úgy látszik, s ez sajátságos jelenség, a magyar feudális uralkodó osztály tagjai, legyenek mágnások vagy köznemesek, jobban meg tudták őrizni okleveleiket, mint cseh vagy lengyel társaik. A magyar kutatóknak így módjában van a rendi mozgalmakat alaposan megismerni. Az oklevelek viszonylag csekély száma a nagy tömeg nyugat-európai mellett, ugyanakkor imént jelzett egyoldalúsága lehetővé teszi, hogy a nemességen ne elvont jogi képződményt értsünk, hanem szinte egyenkint, személy szerint megismerhető emberekből álló társadalmi alakulatot, s így pontosabban lemérhessük, kik és mily körülmények között tudták a rendi kiváltságokat megszerezni, ill. biztosítani.

A magyar polgári történetírás alaposan kihasználta azokat a lehetőségeket, amelyek okleveles anyagunk egyoldalúságából az uralkodó osztályok életének megrajzolására kínálkoztak. Ezt mutatja genealógiai és heraldikai irodalmunk viszonylagos gazdagsága is. Amennyiben a kutatás történeti szerepet játszó nagy családjaink, mint a Kanizsaiak, Báthoryak, Rákócziak múltjának feltárására irányult, csak helyeselhető, sőt sajnálatos, hogy nem terjedt ki valamennyi, a régebbi múltban vezérszerpet betöltő familiánkra, amilyenek pl. az Ujlakiak, Kuzsalyi Jakcsok, Bebekek. Az okleveleknek a genealógiai kapcsolatok feltáró utalásai teljes hitelűek, de a tudomány szempontjából felesleges fényűzés volt jelentéktelen újkori családok nemzedékrendi táblázatait összeállítani, különös tekintettel bizonyos talmi dicsőség csillogtatására.

A polgári történetírás más vonatkozásban is hasznosítani igyekezett az uralkodó osztályok életének megrajzolása érdekében az okleveles adatokat. A XV. századi rendi mozgalmak, a köznemesség előtérbe lépése Hunyadi kormányzósága idején, a Jagelló-kor pártharcai indokoltan kerültek vizsgálat alá. Kifogásolható az a hántó egyoldalúság volt, amellyel az uralkodó osztályok életének megfigyelését és képét nem egészítette ki a nép, a dolgozó tömegek sorsának megfigyelése. Ezt az egyoldalúságot a magyar marxista történettudomány első kötelességének tartotta kiküszöbölni. A Székely György szerkesztésében megjelenő, Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században c. kötet (1953) nagy haladást jelentett e hiányosságok bepótlásában. Ez a tanulmánykötet példát mutatott arra, miként lehet a korábban figyelembe nem vett okleveles adatokat új szempont szerint felhasználni. Sajnos, az osztályharcok megismeréséhez nem csatlakozott a világnézet, vallási és politikai ideológia, művelődési jelenségek, együttesen a felépítmény részeinek hasonlóképpen elmélyedő vizsgálata. Történeti tudatunknak ezeket a hiányosságait ma keservesen érezzük. Érezzük, hogy az egyoldalúságot ki kell küszöbölnünk, eldöntetlen azonban, hogy ez miként történjék. A hiányok pótlására szolgáló irányelveinket meg kellene vitatnunk, körvonalaznunk kellene a szükséges teendőket és munkához látnunk.

Ezekkel a kérdésekkel azonban most ne foglalkozzunk, mert az elvek megfelelő kikristályosítása nélkül esetleg vissza találnánk kanyarodni a polgári történetírás mesgyéire.

Célunk változatlanul az, hogy az okleveles forrásokat az elnyomott néptömegek szempontjából vizsgáljuk meg és hasznosítsuk. A kutatómunkát rendkívül megkönnyíti az a körülmény, hogy a teljes okleveles anyagot az Országos Levéltár őrzi, vagy eredetiben, vagy mikrofilm-másolatban. Az eredeti oklevelek száma 105 ezer, a lefényképezetteké kereken húszezer. Előbbiek részben a nagybirtok államosítása során a családi levéltárak bekebelezése útján kerültek az Országos Levéltárba. A mikrofilmmezésre a Levéltárak Országos Köz-

pontja és az Országos Levéltár együttes anyagfeltáró munkájának eredményeképpen került sor. Szemben a polgári berendezkedésű államok történetkutatóival, akiknek csak előzetes engedély elnyerése után lehet egy-egy főúri vagy egyházi levéltárban kutatniok, a magyar történészek akadálytalanul gyűjthetik össze Budapesten, fárasztó utazások nélkül, forrásanyagukat.

Az oklevelek jelentős része nyomtatásban már megjelent ugyan, mivel azonban a válogatás szempontjai nem voltak egységesek, egy részük több ízben is napvilágot látott. A kiadott anyag ennek következtében nehezen tekinthető át. Nagy szükség volna olyan bibliográfiára, amely az oklevéltárakat tartalmilag is, bár röviden, ismertetné.

Jelenleg csak Bartoniek Emmának címetek felsoroló vezérfonala áll rendelkezésünkre.² A cím azonban oklevéltár esetében sokszor a kelleténél kevesebbet mond. Ennek igazolására elég egyetlen példa. Bartoniek könyvében megtaláljuk a Zichy-család Okmánytárát s az utalást, hogy a kiadvány tizenkét kötetből áll. A cím alapján azt kellene gondolnunk, hogy valamennyi kötet a Zichy-család történetére vonatkozó adatokat tartalmaz, holott a valóság az, hogy magába foglalja mindazokat az okleveles emlékeket, amelyek a Zichy-család birtokában volt javakról fennmaradtak, s amelyek egy-egy kihalt család jószágaival együtt kerültek a Zichyek tulajdonába. Az egész tizenkét kötetes sorozatban alig találunk valamit, ami a Zichyekre utal. Annál többet az Anjoukorban felemelkedő Bátmonostori Töttös-családról és a XV. században nagy szerepet játszó Várdayokról. Mivel a Töttös-birtokok a Dunántúlon, Tolna megyében, a Várday-család földjei pedig a Tiszántúl terültek el, a Zichy Okmánytár elsősorban ennek a két vidéknek a történetére vonatkozólag nyújt felvilágosítást. A helyi vonatkozásokon kívül minden oklevelesoportunknak van továbbá általános érdekű része is. A Bátmonostoriak közül az egyik Albert király és özvegye, Erzsébet idejében királyi kincstartó volt, és ily módon számos érdekes, az adózásra vonatkozó oklevelet őriz levéltára. Egy Várday meg kalocsai érsek és Mátyás király kancellárja volt, s így levéltára az állam történetére szolgált értékes felvilágosításokat. Ezenfelül a Várday-család tagjainak külföldi egyetemekről haza írt levelei érdekes művelődéstörténeti dokumentumok. Bizonyára felesleges bővebben fejtegetni, hogy az egyes levéltárkiadványok ilyesfajta jellemzése igen hasznos volna.

Attól sajnos messze vagyunk, hogy a világnak meg tudnók mutatni hazai oklevelesanyagunk jellegzetes vonásait. Korántsem saját hibánkból vagy kényelemszeretetből, hanem mert elődázódott annak a nagy tervnek a megvalósulása, amely kereteivel alkalmas háttérül szolgálhatott volna az összehasonlításához. Néhány évig alapos reményünk volt, hogy a világ mediévistáinak részvételével sikerül összeállítani a középkori tárgyú oklevéltárak oly jegyzékét, amely a kiadványok címén kívül jellemzésüket is tartalmazza. A gondolatot W. Holtzmann professzor, a római német történeti intézet igazgatója vetette fel figyelemre méltó tapasztalatok hatása alatt. A középkori elbeszélő kútfőket számba vevő Repertorium fontium historiae mediæ ævi szerkesztői munkája közben feltűnt ugyanis előtte, hogy a krónikák, legendák alig-alig tartalmaznak a gazdasági és társadalmi viszonyokra vonatkozó adatokat, s mert ilyenek az oklevéltárakban rejtőznek, rájött, hogy szükség volna a diplomatáriumok

² Magyar történeti forráskiadványok (A magyar történettudomány kézikönyve. I. köt. 3/b. füzet). Bpest. 1929.

tömegében tájékoztató vezérfonalat adni a kutatók kezébe.³ Terve általában helyeslésre talált, lengyel és magyar részről pedig megvalósítása érdekében tett kezdő lépésekről lehetett 1964-ben számot adni. A lengyelek összeállították okleveles kiadványaik teljes lajstromát, mi pedig a magyar oklevéltárakat legszembetűnőbb jegyeik alapján csoportosítva, megkíséreltük közülük néhánynak típusok szerinti jellemzését.⁴ Ellenvetés nem merült fel a kiadás tervével szemben, annál több aggály, hogy az előkészületek veszélyeztethetnék az elbeszélő kútfők folyamatban levő számbavételének befejezését. Mivel egy évtizedes munka után csak 1967-ben került sor a Repertorium A és B betűs anyagát tartalmazó kötet megjelenésére, s mert számítani kellett arra, hogy a következő kötetek sajtó alá rendezése tetemes időt fog igénybe venni, bár fájó szívvel, beláttuk, hogy a világ medievistáinak nincs annyi erejük, hogy egyidőben két hatalmas vállalkozást valósítsanak meg. A döntés, hogy a Repertorium befejezése után kerülhet csak sor az erők átcsoportosítására és az Archivum előkészítő munkálataira, bár nem véglegesen, mégis hosszú időre megakadályozza az európai nemzetek oklevéltárainak számbavételét, a magyarországi anyag jellegzetes vonásainak összevetés segítségével felismerését s az első lépések megtételét abban az irányban, hogy az egyetemes gazdasági és társadalmi fejlődést ne monográfiák és szintézisek, hanem oklevelek segítségével próbáljuk megismerni.

Mindaddig, amíg az említett elképzelések megvalósulhatnak, be kell érnünk Bartoniek és Kosáry (1951) alapvető bibliográfiáival és kiadott oklevéltárainkról a köztudatban élő általános ismeretekkel. Tehát pl. azzal, hogy mi a *Wenzel*: Árpádkori Új Okmánytár, *Fejér*: Codex diplomaticus, az Anjoukori Okmánytár vagy a Diplomáciai emlékek Mátyás király korából. Mindezekről az oklevéltárakról és szerkezetükről értesülnünk azért is fontos, mert a kutatás üteme azt kívánja meg, hogy először a kiadott forrásokban tájékozódjunk. Akár egy terület települési viszonyairól, akár egy város gazdasági fejlődéséről vagy a jobbágyi munka és terhek alakulásáról, vagy bármely kulturális jelenség magyarországi előfordulásáról legyen is szó, ezt a sorrendet meg kell tartanunk. Csak a publikált anyag összegyűjtése után lehet arra gondolnunk, hogy az Országos Levéltár tárgyunkra vonatkozó kiadatlan okleveleit felkutassuk és értéke-sítsük.

Az oklevelek, mint már említettük, az uralkodó osztályok érdekének védelmében készültek. Még abban az ezernyi ezer esetben is, amikor egy-egy jobbágy megöléséről, megkínzásáról, kifosztásáról, elhurcolásáról van szó, az oklevél nem a jobbágy, hanem földesurának jogvédelmét van hivatva szolgálni. Csak a Zsigmondkori Oklevéltár második kötetében a jobbágyok sérelmére elkövetett hatalmaskodások a Név- és tárgymutatóban több hasábot foglalnak el. Jobbágyasszonyok lovakkal legázolása, jobbágy bebörtönzése, jószágának elhajtása, ekéjének, fejszójének elvétele, borának, gabonájának elrablása, házá-nak kifosztása miatt sohasem a jobbágy maga emelt panaszt, hiszen erre nem is volt módja, hanem földesura, aki megkárosítottnak érezte magát, ha jobbágyával tette ezt egy másik nemes. Maguk a tények, amelyeket az uralkodó osztály tagjai hiteles hellyel vagy megyével foglaltattak írásba, esetleg egy központi

³ Tervére először 1957-ben hívtuk fel a figyelmet. Vö. Beszámoló a „Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age” 1956. évi római konferenciájáról. A Magyar Tudományos Akadémia társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei, 8 (1957). 151. l.

⁴ A kísérletről részletesen szólunk: A magyar medievisztika forráskérdései (Medievisztika és oklevélkiadás). Levéltári Közlemények, 38 (1967). 15. sk. l.

bíróságnak az idézőlevele tartalmaz, elvitathatatlanok. Azt sohasem vonták kétségbe, hogy az említett jobbágyal ez vagy az tényleg megtörtént, hanem csak az szolgált védekezésül, hogy a hatalmaskodás elkövetője nem a megvándolt földesúr megbízásából cselekedett.

Hasonló elbírálás alá csik a XIV—XV. század fordulóján megjelenő iniusta taxa jelensége. Ezt sem a jobbágyok nevezik iniustának, hanem a földesurak. Kérdés, hogyan támad, majd alakul ez a szóhasználat.

A reá vonatkozó adatokat a földesurak egymás közti jogi ügyletei és viszállyai csak mellékesen szolgáltatják. Bármily töredékesek legyenek is a megemlékezések, valamelyes tájékozódást mégis nyújtanak.

Jellemzőnek mondható, hogy az első adatok a pénzjáradék megnövekedéséről a nyugat-magyarországi határvidékről maradtak fenn, időben visszanyúlnak a XIV. századba, a járadékot sokáig változatos nevekkkel jelölik, maguk az adatok pedig eleinte szórványosak és számuk fokozatosan növekszik. Az első megemlékezés 1371-ből ismeretes. Ekkor Jakabnak, az egykori pozsonyi bírónak a fia elzálogosítva a Csallóközben fekvő Pruck falu felét egy pozsonyi polgárnak, ezt felhatalmazta, hogy az ottani jobbágyoktól collectát, taxát, censust vagy descensust jogosan és jogtalanul kénye-kedve szerint annyiszor, ahányszor tetsszik neki, beszedhessen. A következő évben testvére a falu másik felét ugyanannak a polgárnak pontosan egyező feltételekkel zálogosítja el. Értelmileg megegyező, szavakban azonban eltérő fogalmazású oklevelekkel adtak zálogba pozsonyi polgárok 1391-ben és 1392-ben kezükben levő birtokokat magának a városnak. Ők úgy fejezték ki magukat, hogy a város a jobbágyokon annyiszor, ahányszor alkalmasnak látszik, collectat, taxát jogosan vagy jogtalanul behajthat. A két egymást követő évben szóról-szóra megisméltendő formula szokászerűvé lett gyakorlatról tanúskodik, az iniuste kifejezés pedig minden bizonnyal a földesúri adónak újszerűségét, a régi mértéken túlmenő voltát jelzi. 1400-ban Keszthely mezőváros lakói panaszkodnak a király előtt a különböző és mértéken felüli censusk és collecták miatt, 1402-ben Bars megyei nemes átengedve haszonélvezetre egy birtokot mostohaanyjának, ezzel megállapodást köt, hogy ott egyikük sem fog jogtalan vagy szokatlan collectákat beszedni, 1404-ben dunántúli földesúr az ellen tiltakozik, hogy bírság fejében lefoglalt birtokait tönkreteszik az ideiglenes tulajdonosok, mert jobbágyaitól sok illetéktelen, szokatlan, jogtalan és mértéken felüli collectát hajtának be, 1406-ban Moson megyei birtokos elzálogosítva egy falut ennek rendkívüli adójának beszedésére nem ad felhatalmazást, 1410-ben pedig Zalában a földesúr azzal a kikötéssel adja zálogba birtokát, hogy ezen csak az igazságos és szokott collectákat és censuskokat szabad behajtani, nem pedig a szokatlant, pl. az ewsterado-t.

Az ewsterado névben nyilvánvalóan a Steuer szó lappang, annak jeléül, hogy német nyelvterületen kialakult névvel illették az adót, amidőn a hazai viszonyok elérték azt a fokot, hogy a jobbágyságra új terhet lehetett helyezni. Latinul, a XV. század második évtizedétől, taxa, taxa extraordinaria alakban állandósult neve, bár párhuzamosan a korábbi megjelölések továbbra is feltűnnek.

Mindjárt 1411-ben Verőce megyében egy főúr officialisa, amikor megtudja, hogy a lefoglalt birtokot a király parancsára vissza kell adnia jogos tulajdonosának, búcsúzóul csavar még egyet a présen, és maxima taxat ró a jobbágyokra, a barsi ispán pedig 1417-ben jogtalan tettét, hogy birtokot foglalt le, azzal tetézi, hogy az ottani jobbágyokra taxat vet ki. A kiróvás módjára és önkényes jellegére utal Gömör megye 1415-i megállapítása, hogy a zálogbirtokos két alkalommal is a jobbágyokat egyezkedéssel szorította fizetésre, a földesurak azon törekvésére

pedig, hogy a kiróvásnál lehetőleg egyöntetűen járjanak el, egy Zólyom megyei-nek a kikötése: jobbágyaiktól háború esetén a zálogbirtokosok csak annyi pénzt követelhetnek, amennyit a szomszédos nemesek szoktak. Ekkor a negyedszázad előtt a nyugati határvidéken feltűnt esetek már északon is gyakoriak. Sáros megyében Perényi Miklós lovászmester királyi megbízásból lefoglalja Szinnyei Péter birtokait, s ezeken tetszése szerint censust, collectát, taxát, jövedelmet szed; 1419-ben ki kell bocsátania kezéből a birtokokat, de a királytól bizto-sítást kap, hogy a jövedelmek beszedése miatt nem vonható felelősségre.

A védekezés a zálogbirtokos mohó zsarolásával szemben a földesúr jól felfogott érdekeit szolgálta s korántsem a jobbágy védelmét. Azt, hogy a földes-úr mint járt el, ha saját hasznáról volt szó, tanulságosan mutatja Forgách Miklós fiainak 1427-i panasza. Anyjuk, mondják, atyjuk halála után birtokaik minden jövedelmét élvezte, köztük a rendkívüli taxákat is, amelyeket számtalan-szor kivetett és behajtott a jobbágyokon.

A felsorakoztatott adatok bizonyossá teszik, hogy a XIV. században szo-kásos censuson, terragiumon, ajándékokon, collectán, kilenceden kívül a földes-urak új, eddig szokatlan pénzdótot szedtek collecta vagy taxa címen. Hallga-tagon, de szokássá erősödő módon s szabálytalanul, egyszerűen annyit, amennyit jónak láttak, amennyit lehetett: iuxta libitum. Éppen mert szabályozatlan a szolgáltatás mértéke, nagyságáról nincs is írásos feljegyzés. Egyetlen adatot ismerünk, amelyből következtetést vonhatunk le. Eszerint 1430-ban Blagay László felesége elzálogosítva 35 jobbágytelket, kiköti, hogy a zálogbirtokos, valahányszor ő és fiai a sthewr nevű datiumot vagy collectát jobbágyaiktól beszedik, a most elzálogosított telkeken élőkötől 50 aranyfrtnál többet nem csikarhat ki. A teher tehát telkenként közel másfél aranyforintot tett ki, azaz tehát az adót, amely a XV. század közepén rendszeressé vált, és Mátyást a szá-zad második felében a Fekete Sereg felállítására és a centrális hatalom kiépítésére képessé tette, a jobbágy szorgalma már a XV. század elején előteremtette, csakhogy ekkor még nem az állam, hanem a földesúr vitte el. Hunyadi János és Mátyás uralkodói képességét éppen az mutatja, hogy ezt a földesurak részéről eddig fölösleges fényűzésre eltékozolt összeget az állam javára tudták igénybe venni. Addig azonban, amíg a török veszedelem elhárítása kényszerítőleg nem teremtette meg a központosítás számára kedvező feltételeket, a földesurak adóztatták kényük-kedvük szerint jobbágyaikat.

Ennek az összegnek a behajtását a földesúr, a maga szemszögéből nézve, jogosnak tartotta. Szokatlanak, a régi gyakorlathoz képest újnak, de megen-gedhetőknek, mivel nem teszi tönkre a jobbágy gazdasági erejét. Más volt ter-mészetenesen a zálogbirtokos esete. Ennek számára közömbös volt, hogy tönkre-ment, elpusztult birtokot ad-e vissza, ő csak pillanatnyi érdekét nézte, s nem riadt vissza, hogy elviselhetetlenül súlyos terhet hárítson a jobbágyokra. Az ő eljárásának a következményei felől Zsigmondnak Vöröskői Pálhoz 1434-ben intézett utasításából értesülünk: A nála zálogban lévő magyaróvári királyi uradalom jobbágyaira ne merjen rendkívüli censust vagy taxát, collectát és datiumot kivetni, sem azokat, akik ily követeléseivel szembeszállanak, fogságba vetéssel, csonkítással és halállal büntetni. A jobbágyok tehát ellenállott a király által is súlyosnak tartott követeléseknek, s csak az erőszaknak engedett. Bizo-nyítja ellenszegülését az okleveleknek az a kifejezése is, hogy az új szolgálmányt „kicsikarni” szokták. Ez a megjelölés oly általános, hogy minden célzatos-ság és él nélkül is használták a szerződésekben, így a Blagay-féle megállapo-dásban.

Ily közömbössé azonban bizonyára csak idők folyamán kopott, eredetileg szó szerinti értelme fedhette jelentését.

A gyakorlat, hogy a földesúr rendkívüli taxát vehet ki, oly általános lett, hogy csakhamar szabály alakult ki, amely tiltotta a bíróilag lefoglalt birtokok jobbágyainak taxa extraordinaria alá vetését. 1427-ben a régi jogszokást így állapították meg: az efféle birtokon, amíg az érdekeltek vissza nem váltják, csak eensus vagy szokott collecta, ajándék és szokott bírság szedhető, tehát — s ez a következtetés jelezte a dolgok menetében az újat — taxa extraordinaria nem.

Amíg a földesurak biztosítani törekedtek, hogy a kezükből ideiglenesen kibocsátott birtokokat ne kifosztottan kapják vissza, s céljukat, a panaszok gyér számából következtetve, úgy látszik, sikerült is elérniük, a király kevésbé tudta a zálogbirtokosok követeléseit elhárítani. A vele szerződőknek könnyebb dolguk volt, ők hamarabb tudták lekiismereti aggályait eloszlatni s rávenni, hogy zálogba adott birtokaival a rendkívüli adóztatásnak a jogát is engedje át. Zsigmond 1422-ben, amikor Maróti János volt macsói bánnak 15 000 aranyfrtnyi kölesön fejében nagy tömeg birtokot átadott, azt még biztosítani tudta, hogy az első évben csak a szokott jövedelmek szedhetők, későbbre azonban bele kellett nyugodnia, hogy Maróti többi birtokának módjára kezelje azokat, vagyis megszorítás nélkül lássa hasznukat. Azt, hogy miként bánik a földesúr saját jobbágyaival, Erzsébet királyné 1438-i utalásából olvashatjuk ki. Átengedve két váruradalmat Perényi Jánosnak, ezt felhatalmazza, hogy az ott élő jobbágyokra akkor és ahányszor akarja, a saját birtokai módjára, rendkívüli taxát vetlessen ki. Ha hangsúlyozta fenntartását a király, azzal még csak jobban kiemelte, hogy mily távoli — a végső — határig tartja kizsákmányolhatónak a jobbágyot. Zsigmond, uralma utolsó éveiben, formulaszerűen ismétli meg: zálogba vetett uradalmában, ha egyéb birtokain rendkívüli taxát szed, ugyanezt a zálogbirtokos is megteheti, éppen csak mérsékelt legyen az adó, hogy a lakosok tönkre ne menjenek. A szövegegyezés, az okleveleknek hol szó szerinti, hol értelemszerűen azonos fogalmazása bizonyítékul szolgálhat, hogy a földesúr eljárásán a kor valóban nem ütközött meg. Ezért rögzítették meg a földesurak egymás közötti egyezményeikben is kölesönösen ugyanezt az elvet.

A gyakorlatban tehát a földesúr a saját jobbágyait kénye-kedve szerint adóztathatta. Ezt a gyakorlatot 1455-ben V. László elvileg is elismerte és megerősítette. Alkalmat a borsmonostori apát panasza szolgáltatott. Észszerint a monostor népei és jobbágyai vonakodtak megfizetni a rendkívüli taxát akár a maga, akár egyháza szükségleteinek kielégítésére vetette azt ki, sőt lázadozva kijelentették, hogy a rendes censuson kívül másról tudni sem akarnak. A király parancsában engedelmességre hívta fel az ellenszegülőket, figyelmeztette őket, hogy az apát, aki az ő természetes uruk, az ország más nemeseinek és birtokos embereinek módjára hatalommal rendelkezik felettük, mint alattvalói felett s am időn akarja, kedve szerint adóztathatja őket.

A jobbágyak pénzszolgáltatásra szorítása oly általános volt, hogy a zálogbirtokosokkal szemben a század elején érzett aggályok hovatovább elnémultak. Az 1430-as években a birtokosok, mintha már nem tartanak szükségesnek, hogy zálogba adott jobbágyaik számára a rendkívüli taxától való mentesítést kikössék, a szokott meg a rendkívüli taxákat egyaránt átengedik a zálogbirtokosoknak. Általában külön tesznek róla említést a rendes bevételi források után, mint 1443-ban a Rozgonyiak, amikor arra adtak felhatalmazást, hogy a „datium, collecta, census és ajándék” mellett a zálogbirtokosok a kezükbe adott

falvak jobbágyságait megadóztathassák, ha a többi nemes ugyanezt teszi, a sorrend azonban ekkor már csak az adó viszonylag új eredetéről, nem pedig szokatlan voltáról tanúskodik.⁵

Összeállíthatunk azonban az iniusta taxát emlegető okleveleken kívül olyan további oklevélcsoportot is, amely a jobbágyság egyetemének társadalmi helyzete más oldalú megismeréséhez segít hozzá. Ilyen pl. az, amelyből a jobbágyságok elköltözésének megakadályozásáról, a jobbágyságok visszatartásáról vagy elhurcolásáról van szó. Ezek az oklevelek a perfolymatot tükrözik, de a perfolymatból ki lehet olvasni, hogy a központi bíróságok, vagy a megye befolyása volt-e nagyobb az efféle ügyek elbírálásánál. Minél alacsonyabb szinten került az ügy döntésre (pl. megyénél), annál mélyebb süllyedését jelenti ez a jobbágyságnak. A földesúr saját érdekeit ugyanis jobban tudta érvényesíteni helyi, megyei bíróságnál, ahol saját atyjafiai ültek az ítélkező székben. Amikor az ügyintézés véglegesen a megyék szintjén reked meg, ez a jobbágyságot teljes kiszolgáltatottságát jelenti.

De összeválogathatunk olyan okleveleket is, amelyek a jobbágyság szabad bérlővé emelkedésének az útját mutatják meg. Előfordult ti., hogy a jobbágyság erdőt irtott, vagy fel nem tört földön szőlőt telepített. Ezek után a területek után nem tartozott olymértékű szolgálmányokkal, mint amiket a jobbágyságok után teljesített, szabadon rendelkezett felettük, és rajtuk keresztül olyan viszonyba került földesúrával, mintha csak bérlője volna.⁶ Ilyen kapcsolatba földesúrral kisnemesek és városi polgárok is léphettek. Ez a jelenség közelebb hozta a jobbágyság kiemelkedő rétegét szabad népelemekhez és megindította a fejlődést olyan szabad bérlő réteg kialakulása felé, amely, más körülmények között, Angliában a jobbágyság kiszolgáltatottságának végét vetette, és megteremtette a személyében szabad, bár gazdaságilag elnyomott bérlőosztályt. Magyarországon ennek a fejlődésnek Werbőczy törvénykönyve rövid úton végét vetette, úgy, hogy itt a második jobbágyság formációja alakult ki.⁷

A szabad földdel is rendelkező jobbágyság az eljövendő bérlőosztálynak csak egyik eleme. A másik, nagyobb összetevő a mezővárosi polgárokból állott volna elő. Mezővárosokról szóló írásos emlékek viszonylag nagy számban maradtak fenn mind a kiadott, mind a kiadatlan forrásokban.⁸ Összegyűjtésük sok kutatónk számára volna hálás feladat. Itt ugyanis nem arról lenne szó, hogy egyetlen tudós dolgozza fel a mezővárosokra vonatkozó teljes anyagot, hanem arra kellene törekedni, hogy minden egyes mezővárosnak támadjon a helyi viszonyokkal ismerős, ott élő, annak jelenével összeforrott képzett kutatója. A várostörténeti kutatás ma világszerte a legnépszerűbb témakörök egyike, garmadával jelennek meg körébe vágó tanulmányok — egyes monográfiák és összehasonlító feldolgozások, forráskiadások — szinte versenyre kel egymással a Szovjetunió és Nyugat-Németország, Itália és Franciaország.

A középkori magyar városok zöme Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia

⁵ A forrásadatokat levéltári jelzetükkel együtt ismertettük: *Les débuts du vote de la taxe par les ordres dans la Hongrie féodale. Nouvelles Études Historiques.* Budapest. 1965. I. köt. 68. sk. 1.

⁶ *Pach Zs. P.*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bpest. 1963. 68. sk. 1.

⁷ *Mályusz E.*: Az 1498. évi 41. törvénycikk. Századok 63—64 (1929—1930), 809. sk. 1.

⁸ Ezt meggyőzően bizonyítja *Bácskai Vera* gazdagon dokumentált munkája: *Magyar mezővárosok a XV. században (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 37).* Bpest. 1965.

területén fekszik. Történetük kutatása számunkra nehézségekbe ütközik. Hazai nagyvárosaink közül Buda és Pest levéltára elpusztult, a középkori történetükre vonatkozó okleveleknek összegyűjtése csak hatalmas és fáradságos munka árán és nagy anyagi áldozatok árán sikerült. Az okleveles anyag tekintélyes része fényképmásolatban a Fővárosi Múzeumban már hozzáférhető. Egyetlen középkori városunk, amelynek levéltára fennmaradt, Sopron. Ennek egykorú okleveleit példaadó módon Házi Jenő városi főlevéltáros évek során tucatnyi kötetben publikálta.

Az, hogy a Kárpátmedence várostörténete nagy vonásaiban mégis áttekinthető és feldolgozható volna, elsősorban Házinak, a Bártfa és Eperjes regesztáit kiadó Iványi Bélának, a Kolozsvár okleveleit egy évszázaddal ezelőtt publikáló Jakab Eleknek és a horvát tudósoknak köszönhető, akik ugyancsak hatalmas sorozatban tették közzé Zágráb okleveles anyagát. Sajnálatos, hogy ezt az utóbbi kiadványt kevésbé forgattuk. A lehetőségeket, amelyek egy-egy város emlékeinek feldolgozása körül nyílnak, szépen mutatják a Soproni Szemle tanulmányai.

Magyarország területén számos olyan, már a középkorban fejlődésnek indult városi képződmény volt, amelyek, ha fejlődésüket a török nem akadályozza, hamarosan elérik az európai városok színvonalát. Hosszú sort nevezhetnénk meg: Szombathelytől Csongrádig, Péctől Egerig, Veszprémtől Sátoraljaújhelyig, közöttük pedig Miskolcot, Debrecent, Keszthelyt, Ceglédet, Kecskemétet, Nagykőröst stb., amelyek mindegyike nemcsak egy-egy monografusra, hanem odaadó vezetéssel működő munkaközösség tevékenységére vár.

Györffy György Történeti földrajzában már sok mezőváros 1330-as évekig terjedő rövid történetét megtalálhatjuk, azonban csak azokat, amelyek az A—B—C—Cs betűvel kezdődő megyékben fekszenek. Történetük későbbi szakaszai még felderítésre várnak. Hasonlóképpen a többi, még csak ezután megjelenésre kerülő kötetekben előforduló város története is. A munka leghelyesebb menete az volna, ha egy már részletesebben ismeretes korból készülné előbb keresztmetszet, s azután a monografusok innen hatolnának vissza a korábbi évszázadokba, másrészt haladnának előre a jelen felé. Ez a keresztmetszet Debrecen vagy Miskolc esetében a XVI—XVII. század, Ceglédnél vagy Nagykőrösnél pedig a XVIII. század lehetne, tehát az az időpont, amikor a város kiterjedéséről, utcahálózataról már vagy térképek tájékoztatnak, vagy a töredékes adatok segítségével magunk szerkeszthetünk térképeket. Telekkönyvek, amelyek pl. Pozsonyból a XV. századból maradtak ránk, több mezővárosunkban szintén találhatók a XVIII. századból, esetleg még korábról. Az egyes telkek, házak birtokosainak és a családoknak a sorsát összefüggően vizsgálva, a minuciózus pontosságú kutatás rendkívül tanulságos keresztmetszetet rajzolhat meg.

A középkori oklevelek adatai ehhez a sűrűszemű hálózathoz szervesen volnának azután hozzákapcsolhatók. Ha csak a XV. századi anyagot gyűjtjük össze egy-egy mezővárosunkról, töredékes képet nyerünk, és az eredmény, éppen mert az egyes részadatok izoláltaknak látszanak, nem lesz arányban munkánkkal. Az adatok, vélt töredékességük ellenére sem maradnak azonban minden esetben elszigeteltek! Pl. a Zichy Okmánytárban több XIV. századi oklevél van kiadva Sárospatakról, a Zsigmondkori Oklevéltárban pedig Sátoraljaújhelyről. Ha összehasonlítjuk akár az egyik, akár a másik város esetében több éven keresztül az előljárátság — bíró és esküdtek — neveit, azt találjuk, hogy azok többnyire ismétlődnek. Aki az egyik évben bíró, az két-három év múlva a tanács-

nak a tagja, és fordítva. Pl. Sátoraljaújhelyen 1353-ban az egyik esküdt Tivadar fia László, s ugyanígy hívják az 1362-i bírót.

Az oklevelek szerint a városi universitas nevében intézkedett az előljáróság, némelykor még azt is hozzátéve, hogy a szegények és gazdagok megbízásából. Ugyanezt a látszatot erősítik az alapvető királyi privilégiumok, amidőn a szabad bíróválasztást emlegetik. Mindkét esetben az oklevelek megszépítik a valóságot. Nem a polgárok egyeteme választotta előljáróit. Ha így lett volna, aligha mindig ugyanazokra esett volna a választás. A leggazdagabb polgárok, mint egy érdekközösség tagjai, a bírót maguk közül szemelték ki, ők pedig mint tanácsstagok tevékenykedtek mellette.

Mezővárosainkban ugyanaz az oligarchikus rendszer uralkodott, mint Buda vagy Pozsony középkori szervezetében. A városi előljáróság tagjainak névsorát azonban nemesak azért szükséges vizsgálunk, hogy megállapíthassuk, milyen uralkodó csoport kezében volt a hatalom, hanem azért is, hogy a patrícius réteg mellett a kézművesek előtérbe nyomulását figyelemmel kísérhessük. Ha egy vezetőség tagjai sorában ötvös, szűcs, szabó, kovács jelzők szerepelnek a tulajdonnevek mellett, akkor ebből a tényből joggal vonhatunk le következtetést a kézművesek érvényesülésére.

A fejlődés következő állomása a céhek megalakulása. XIV. századi kereskedővárosainkban, Kolozsvárott, Nagyszebenben, Pozsonyban és Kassán már kialakult céhekkal találkozunk (Kolozsvár: 1369). Az első, korunkra maradt mezővárosi céhlevél a debreceni szürkeposztót gyártó takácsok 1395-i céhlevele. A város földesuraival, Monaki Sándorral és Debreceni Lászlóval bocsáttatták ezt ki a Homok-utcában lakó takácsok, természetesen elsősorban közvetlen érdekeik védelmére. A versenytársak távoltartása céljából kimondatták tehát, hogy mesterségüket csak díjak lefizetése után lehet űzni, a nem közējük tartozóknak megtiltatták a gyapjú vásárlását és máshonnan behozott kész szürkeposztó eladását, egyöntetű eljárásuk biztosítására pedig bíráskodási jogkört ruháztattak magukra. Nyolc választott képviselőjük gyakorolja ezt, míg ketten, akiknek később céhmester lett a neve, félhónaponként a készítmények minőségét s a végek hosszúságát, szélességét ellenőrzik. Annak a helyzetnek megfelelően, hogy a szervezkedő céh elsősorban a bíráskodási felhatalmazással oly jogkört vett át, amelyet korábban a földesúr és a városi hatóság gyakoroltak, ezek mindegyikének részesedést biztosít a jövedelmekből a céhlevél.

Az oklevél kezdetleges fogalmazása egybevetve azzal a két ténnyel, hogy egyrészt oly elsődleges iparág mezővárosi művelőinek céhbe szerveződéséről szól, amely számára nyersanyagot a Tiszántúl bőven szolgáltatott, másrészt a céhé alakulás a vásáraitól híres Debrecenben következett be, mindez természetes módon adódó, egyenletes fejlődésről tanúskodik. Azonban a céhintzmények jogi formák közti megjelenése csak követte a fejlődést, a debreceni takácsok nem egyszerűen a helyi szükséglet kielégítéséről gondoskodtak. Más piacok számára, vagy, ha a debreceni vásáron került eladásra, más vidékek fogyasztói részére is készült a posztó. Ez pedig az iparág virágzását tételezi fel. Sőt van a céhlevélnek még egy rendkívül sokatmondó pontja is: utalás arra, hogy a debreceni szabályozás a váradi mintájára következett be, amiből kétségtelen, hogy ott már korábban megalakult a takácsok céhe.⁹

A XV. század közepétől a céhlevelek száma egyre nő. A szabályzatokat

⁹ A jelenségek adatszerű ismertetése: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely Gy. Bpest. 1953. 142. sk., 135. sk. I. (A mezővárosi fejlődés.)

vagy a város vagy a földesúr bocsátotta ki. Összegyűjtésük még a jövő feladata, annak ellenére, hogy Szádeczky-Kardoss Lajos már 1913-ban kiadott „Az iparfejlődés és a céhek története Magyarországon” c. kétkötetes munkájának oklevéltári részében számos céhlevelet. Ezek azonban, néhány erdélyit kivéve, mind újkoriak. A középkorból származók összegyűjtése ma már nem ütköznék elháríthatatlan akadályokba, éppen csak kiadót kellene hozzá találni.

Amíg a céhlevelek összegyűjtése tagadhatatlanul sok időt igénylő munka volna, jóval egyszerűbb feladat az Országos Levéltárban őrzött számadáskönyvek, pénzügyi feljegyzések és hasonló jellegű iratok közzététele. Ezeket a levéltári leltárak is könnyen felismerhető módon tartják számon. Kutatások nélkül is szinte kínálkoznak a közzétételre, rendkívül értékesek főleg ár- és pénztörténeti, tágabb vonatkozásban társadalomtörténeti szempontból. A királyi számadáskönyvet, amely II. Ulászló korából maradt fenn, Engel János Keresztély a XVIII. század végén nyomtatásban közzétette,¹⁰ a II. Lajos korit Fraknoi Vilmos kb. száz éve,¹¹ az úgynevezett Bakócz-kódexet, amely Bakócz Tamás egri püspöki számadásait tartalmazza, 1887-ben az Adatok az egri egyházmegye történetéhez c. gyűjteményes sorozatban jelentették meg.¹² Sajnálatos, hogy éppen a tömeges életét, a napszámások béreit feltüntető számadás-töredékek hevernek kiadatlanul, marxista történetírásunk nem nagy dicsőségére.

Hasonló a helyzet az urbáriumok terén. Itt is példamutató kezdeményezések várnak folytatásra. Helyesebben, az előzményekkel való kiegészítésre. Jakó Zsigmond és Maksay Ferenc szép kiadványaira gondolunk. Jakó az erdélyi gyalui vártartomány urbáriumait tette közzé egy hatalmas kötetben,¹³ Maksay pedig gazdag választékot adott a XVI—XVII. századi urbáriumokból.¹⁴ Azonban mind a ketten a Mohács utáni korból. A korábbiakat csak kutatók használták, mint pl. Pach Zsigmond Pál, Szabó István, az ő utalásaik, idézeteik azonban nem pótolhatják a teljes szöveget. Amint már említettük: ha a mai napig is mindig csak hiányosságokat tudunk megállapítani, amikor pedig az Országos Levéltár gyűjteményeiben, vagy eredetiben, vagy mikrofilm másolatban a teljes középkori anyag rendelkezésre áll, akkor ez a vállalkozási kedv, a kutatók szorgalma és a kiadói készség hiányára mutat.

Mindaz, amiről eddig szó volt, a társadalom ún. alapjelenségeire vonatkozik. Az alap, a gazdasági fejlődés képe, amiben elsősorban az elnyomott osztályok sorsa kap hangsúlyt, eddig is állandó kutatási tárgy volt. Most arra volna szükség, hogy a múltat árnyaltabban ismerjük meg. Az árnyalást a felépítménynek, a művelődés különféle mozzanatainak az ábrázolása nyújtaná. Bármily fontos és elodázhatatlan azonban az életet teljes szín pompájában ábrázolni, kancelláriák és főiskolák, kultúrintézmények történetét kutatni, az alap feltárása változatlanul a legfontosabb feladatnak kell hogy maradjon a történettudomány számára.

¹⁰ Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. I. köt. Halle. 1797. 17—181. l.

¹¹ Magyar Történelmi Tár, 22 (1877). 49—236. l.

¹² II. kötet (3. füzet) 333—458. l. Közli Kandra Kákos.

¹³ Kolozsvár. 1944.

¹⁴ Urbáriumok. XVI—XVII. század. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 7). Bpest. 1959.

Э. МАЙУС

**ЦЕННОСТЬ ВЕНГЕРСКИХ ДОКУМЕНТОВ, ПРЕДШЕСТВОВАВШИХ 1526 Г. С ТОЧКИ
ЗРЕНИЯ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ**

Резюме

Ценность документов, относящихся к средневековой истории Венгрии, с точки зрения источниковедения определяется главным образом тем, что они были составлены в интересах господствующих классов. Насколько правильный такой подход, видно уже одному по тому, что когда венгерские войска пошли в поход против турок под Никаполь в 1396 году. Свод Документов времени короля Жигмонда из этого года содержит лишь 372 регест, когда из 1395 года имеются 443, а из 1397 года — 554 документа. Уход нескольких тысяч дворян из страны сам по себе был достаточен, чтобы часть жизни общества, отражаемая в документах, ощутило потерю из своей интенсивности. Так как отсутствующие не в силах были вести процессы перед судом, продавать или сдавать в аренду свои имения, не могли нападать со своей вооруженной свитой на соседей, органы власти, канцелярии из-за отсутствия жалоб, судебных приговоров, следствий составляли меньше документов. Признаком односторонности документов является, в частности то, что даже тогда, когда в них речь идет об убийстве крепостного, о его мучении, ограблении, насильственном уводе, зафиксированы не жалобы крепостного, а документы служат юридической защитой помещика. Он чувствует себя потерявшим ущерб обидой-понесенной своим крепостным. Сам факт, описанный в документе, впрочем, является достоверным, его правдоподобность не ставится под сомнение обжалованным помещиком, и последний защищается лишь тем, что сочинителю поступка не он дал указание. Имеется и такой случай, что жалобы и отвращение крепостных также находят отражение в документах. В конце XIV — начале XV вв. обычай, распространенный среди помещиков, что заставляют крепостных платить столько денежного оброка, сколько лишь могут, назывался самими помещиками «ингюста такса». Эта подать была в самом деле чрезвычайно тяжелой. Она показывает, что уже в начале XV столетия крепостное крестьянство в состоянии было своим трудом создать ту прибавку, которую начиная с середины века центральная государственная власть вызывала сначала спорадически, а затем регулярно требовала в форме подати в один золотой форинт. Пока защита против турок мотивировала повышение налогового бремени, занятие помещиками прибавки во всяком случае было несправедливым поступком. Заклемяющее название указывает на то, что помещики, сознавая свою силу, считали возможным кичиться своим произволом. Впротивовес выгодному положению чешского и польского исторических исследований, ущербом венгерской историографии является то, что отечественный документальный материал не отражает сдвиг внутри феодального общества в пользу городского населения. Причиной данного явления является не отсталость городской жизни, а уничтожение ее следов турецким нашествием. В какой мере требуют сохранившиеся городские документы критического подхода, укажем на примере. По документам городское управление распоряжается от имени городского «университатис», кое-когда прибавляя к этому, что оно действует по поручению бедных и богатых. Ту же видимость укрепляют основные королевские привилегии, когда указывают на свободный выбор судей. В действительности городское управление выбиралось не всеми горожанами. Если бы это было так, то вряд бы выбирались всегда те же лица. Самые богатые горожане, как члены одной клики, выдвигали кандидатуру на пост судьи из своей среды, а сами действовали возле него в качестве членов городского совета.

E. MÁLYUSZ

LA VALEUR DOCUMENTAIRE DE NOS CHARTES D'AVANT 1526

Résumé

La valeur documentaire des chartes relatives à l'histoire de la Hongrie médiévale est fondamentalement conditionnée par le fait qu'elles étaient au service des intérêts des classes dirigeantes. Cela dans une telle mesure qu'en 1396, lorsque l'armée hongroise se porta contre le Turc sous Nicapolis, le Chartrier de l'époque de Sigismond ne comprend que 372 analyses, alors qu'en 1395 on avait édité 443 chartes et, en 1397, 554. Ainsi, quelques milliers de nobles quittant le pays suffisaient déjà à réduire l'intensité de cette partie de la vie publique qui se

réfléchit, d'habitude, dans les chartes: comme les absents n'avaient momentanément pas l'occasion d'intenter des procès, de vendre ou de mettre en gage leurs propriétés, d'attaquer avec leurs hommes d'armes leurs voisins, les plaintes, les jugements, les enquêtes diminuèrent en nombre et les autorités, les chancelleries délivrèrent moins de diplômes. Un témoignage du parti pris de ces documents est qu'ils se consacrent, chaque fois qu'il est question de l'assassinat, de la torture, du dépouillement, de l'enlèvement d'un serf, non à l'enregistrement de la plainte de celui-ci, mais à la défense des droits du seigneur: c'est lui qui se sent lésé par le préjudice porté à son serf. Quant au fait consigné dans le document, le seigneur accusé ne met pas en doute sa véracité, mais tout en jugeant l'accusation pertinente, il se défend d'avoir donné mission à l'auteur du crime. Il y a cependant des cas, où les doléances et l'animosité des serfs ont suscité des échos dans les chartes d'époque. Une coutume de plus en plus implantée au tournant des XIVe et XVe siècles est que le seigneur impose à son serf autant de taille en espèces que bon lui semble, c'est-à-dire autant qu'il lui est possible d'en pressurer. Les seigneurs eux-mêmes disaient, alors, ramasser la «iniusta taxa»; celle-ci pesait évidemment très lourdement sur les roturiers. Sa carrière démontre qu'au début du XVe siècle les serfs étaient déjà en mesure de produire l'exédent qu'à partir du milieu du siècle le pouvoir d'État mettra à contribution, d'abord sporadiquement, puis régulièrement, sous la forme de la taxe d'un florin-or. Tandis que la défense contre les attaques turques motivait les impositions plus sévères, la mise à contribution par les seigneurs était, de toute façon, une injustice. La dénomination péjorative semble attester que, conscients de leur pouvoir, les seigneurs jugeaient admissible de faire ostentation de l'arbitraire. A l'encontre de la situation avantageuse de la recherche historique en Bohême ou en Pologne, les sciences historiques hongroises supportent cet inconvénient que nos sources nationales ne rendent pas sensible le décalage survenu, au sein de la société féodale, au profit de la roture. La cause de ce phénomène n'est certes pas l'état arriéré de la vie citadine, mais bien la destruction de ses monuments écrits par la conquête ottomane. Nous pouvons fournir un exemple pour illustrer combien les chartes des cités qui nous sont parvenues exigent, avant d'être utilisées, une analyse critique. Selon les chartes, la municipalité prenait ses mesures au nom de l'«universitas» de la cité, en ajoutant même parfois qu'elle le faisait sur mandat des riches et des pauvres. Les privilèges royaux fondamentaux renforcent cette même apparence en mentionnant la libre élection du maire. En réalité, ce n'était nullement l'ensemble de la roture qui procédait à l'élection de ses dirigeants: les roturiers les plus riches, en tant que membres d'une même communauté d'intérêts, choisissaient le maire en leur sien, c'est pourquoi la même personne se voyait distinguée plusieurs fois de suite, tandis que ses pairs oeuvraient à ses côtés comme conseillers.